

САМОСТІЙНА РОБОТА УЧНІВ НА УРОКАХ ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

Постановка та актуальність проблеми. Закономірне підвищення вимог до рівня та якості освіти підрастаючого покоління спонукає до пошуку нових шляхів удосконалення навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі. На особливу увагу заслуговує проблема формування в учнів загальнонавчальних та спеціальних умінь і навичок самостійного здобування знань з різних джерел інформації. Навчити дитину самостійно вчитися, сформувати вміння і навички творчої діяльності - одне з провідних завдань модернізації змісту освіти. Організація навчального процесу у формі кредитно-модульної системи підготовки фахівців у вищій школі дає можливість стверджувати, що вчорашній учень, а сьогоднішній студент недостатньо підготовлений школою до самостійної роботи. Тому дана проблема є надзвичайно актуальною.

Однак, виховання у школярів самостійності, критичності мислення, здатності до творчих пошуків у педагогічній науці не нове. Перші вимоги до учнів бути творцями, активними співучасниками процесу пізнання відомі ще за часів античності. Елементи евристичного навчання, які надавали великого значення зацікавленому, активному, самостійному оволодінню учнями знаннями, використовували: Сократ, Архит, Аристоксен, Платон, Піфагор [9]. При цьому вони виходили у своїх міркуваннях із суджень, що розвиток мислення людини може успішно здійснюватися лише за умови самостійного пошуку, самостійної діяльності. Ж.-Ж.Руссо у власній теорії виховання також радив не передавати вихованцеві знання в готовому вигляді, а зробити його дослідником, відкривачем істини: "... ставте доступні його розумінню запитання і надайте можливість йому вирішувати їх. Нехай він дізнається не тому, що ви сказали, а тому, що зрозумів" [10, 156].

Самостійність, самостійна робота, самостійна творча діяльність були об'єктом наукового дослідження багатьох вчених: філософів, психологів, дидактиків, методистів (П.В.Копнін, О.М.Коршунова, Б.Г.Богоявленська, Я.О.Пономарьов, В.І. Андреев, Б.І. Коротяев, І.Я.Лернер, І.С.Зоренко, С. Мірошник, В.О.Коринська, А.П.Ковальова, М. Медведєва, Г. Лемекіна та ін.).

Мета даного дослідження полягає у з'ясуванні сутності понять "самостійна робота" і "самостійна діяльність", розкритті методичних особливостей підготовки і проведення різних видів самостійної роботи в процесі навчально-пізнавальної діяльності учнів під час вивчення конкретного регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що структура і зміст курсу шкільної географії сприяє самостійній творчій діяльності учнів на уроках і в позаурочний час. Під "самостійною діяльністю" І.С.Зоренко розуміє таку навчально-пізнавальну діяльність школярів, яка "детермінується цілями, усвідомленими учнями, визначеними мотивами й реалізується з допомогою самостійних дій, які вимагають розумових, вольових чи фізичних зусиль і завершуються певним результатом". [2, 119]. Однак, ця діяльність передбачає керівництво вчителем навчально-виховним процесом, пізнанням учня, а саме: пояснення вчителем мотиву, цілі діяльності учня, складання плану, розробка структури дослідження, формулювання навідних запитань, корегування, виправлення, уточнення тощо.

У методичній літературі з географії найчастіше використовується поняття "самостійна робота", сутність якого полягає в організації навчання у чітко визначений час. При цьому учні виконують завдання вчителя без його допомоги. В кінці самостійної роботи результат перевіряється.

На практиці сукупність різних видів самостійної роботи учнів зводиться до самостійної діяльності. Проте самостійна діяльність учнів не вичерпується тільки виконанням завдань. Вона охоплює практично весь навчальний процес і здійснюється при різноманітному співвідношенні репродуктивної (відтворюючої) і пошукової діяльності учнів. Тільки в одних випадках переважає репродуктивна діяльність, а в інших – пошукова. При цьому процес відтворення і пошуку єдиний. Вчитель у процесі такої діяльності проявляє своє керівництво спонукальними словами: пригадайте, розгляньте, проаналізуйте, складіть, побудуйте, дайте відповідь, прочитайте на карті, нанесіть на контурну карту, обчисліть, порівняйте, узагальніть, зробіть висновок, доведіть, дослідіть і т.д. Звичайно, результат діяльності в цих випадках визначається індивідуальними, психологічними особливостями учнів, їх попередньою підготовкою, а також професійною майстерністю вчителя.

Покажемо на конкретному прикладі взаємозв'язок різних видів самостійної роботи на етапі уроку "Засвоєння нових знань, умінь і навичок" під час вивчення теми "Донецький соціально-

економічний район“ (за підручником Заставний Ф.Д. Економічна і соціальна географія України. – К.: Вища школа, 1999. – С. 144-148.). Вивчення району проходить за типовим планом.

Для того, щоб з'ясувати на якому місці за площею території та кількістю населення знаходиться Донецький соціально-економічний район серед інших соціально-економічних районів України, учні аналізують таблицю 9 “Місце економічних районів і областей щодо території та населення України“ на С.142 підручника. Після цього доцільно перейти до самостійної роботи з картою “Господарство“ (Географія. Атлас України, для 8-9 класів.-К.: Інститут передових технологій, 2003. – С.31), на якій показані межі районів та назви обласних центрів України. Вчитель ставить завдання:

- Розгляньте карту і скажіть, території яких адміністративних областей охоплює даний соціально-економічний район?

За допомогою частково-пошукового методу навчання, використовуючи дану карту та знання учнями змісту попередніх тем, вчитель формує поняття “економіко-географічне положення“ (ЕГП). Заздалегідь підготовлений у вигляді таблиці план характеристики ЕГП соціально-економічного району, (а саме: а) положення району на території країни і щодо державних кордонів; б) положення району відносно основних виробничих баз країни; в) сусідське положення району: райони, з якими він межує; г) транспортно-географічне положення; д) зміни в ЕГП району та їх вплив на розвиток району) (К.Ф.Строев), використання різних джерел інформації для розкриття кожного його пункту, дасть можливість учням самостійно зробити осмислений висновок щодо вигідності чи не вигідності економіко-географічного положення Донецького соціально-економічного району.

Щоб розкрити зміст наступного питання типового плану характеристики соціально-економічного району “Природні умови і ресурси району“, необхідно поєднати розповідь-пояснення вчителя й евристичні бесіди з самостійною роботою учнів із картографічними й статистичними матеріалами.

- Дайте оцінку природним умовам і ресурсам Донецького соціально-економічного району. При цьому, користуючись “Фізичною картою України“, з'ясуйте, які форми рельєфу переважають на території району? На розвиток яких галузей народного господарства вони мають найбільший вплив?

- Чи сприятливі кліматичні умови Донецького соціально-економічного району для розвитку сільського господарства? Доведіть своє твердження, користуючись системою кліматичних карт атласу: “Сонячна радіація“, “Температура повітря“, “Опади“, “Атмосферні посухи“, “Агрокліматичне районування “ тощо.

- Проаналізуйте картодіаграму на С.19 атласу (Географія. Атлас України, для 8-9 класів. – К.: Інститут передових технологій, 2003.) і скажіть чи достатньо забезпечений Донецький соціально-економічний район водними ресурсами?

Щоб дати оцінку природним ресурсам в цілому аналогічна самостійна робота проводиться з іншими тематичними картами: “Корисних копалин“, “Ґрунтів“, “Рослинності“ тощо. Така сукупність самостійних робіт дасть можливість учням виявити чинники, які впливають на економічний розвиток Донецького соціально-економічного району. При цьому їх доцільно занести в таблицю.

Таблиця 1

Чинники економічного розвитку Донецького соціально-економічного району

№	Чинники, що сприяють економічному розвитку району	Чинники, що стримують економічний розвиток району
1.	Висока частка мінеральних ресурсів у структурі природно-ресурсного потенціалу	Вугільні родовища виснажені
2.	Мінеральні ресурси досить різноманітні	Великі площі зайняті териконами і кар'єрами
3.	Родовища корисних копалин розташовані безпосередньо біля споживачів	Недостатня кількість та невисока якість водних ресурсів
4.	Велика кількість тепла і світла	Часті суховії, посухи
5.	Родючі ґрунти	Ґрунти потребують зрошення
6.	Наявність рибних ресурсів	Улов риби скорочується внаслідок забруднення Азовського моря
7.	Зосередження значних людських ресурсів. Достатня кількість кваліфікованих кадрів	Високий рівень урбанізації породжує значні екологічні проблеми
8.	Рекреаційні ресурси	Високий ступінь концентрації виробництва спричиняє забруднення навколишнього середовища

Аналіз статистичних таблиць, поміщених у додатках підручника (додаток 2 “Територія і чисельність населення за регіонами“, додаток 3 “Коефіцієнт народжуваності, смертності та природного приросту населення за регіонами“, додаток 7 “Міста з кількістю населення понад 50 тис. чол.“, додаток 8 “Національний склад населення регіонів України“) та розгляд карт “Розміщення населення“, “Природний рух населення“ дає можливість школярам самостійно розкрити питання “Населення і трудові ресурси району“. Вчитель при цьому лише керує пізнавальною діяльністю учнів, використовуючи проблемні методи навчання.

Характеристика господарства починається з визначення ролі Донецького соціально-економічного району в територіальному поділі праці. Учні опрацьовують текст підручника на С.145 (3,4,5,6,7 абзац) і на основі прочитаного складають схему.

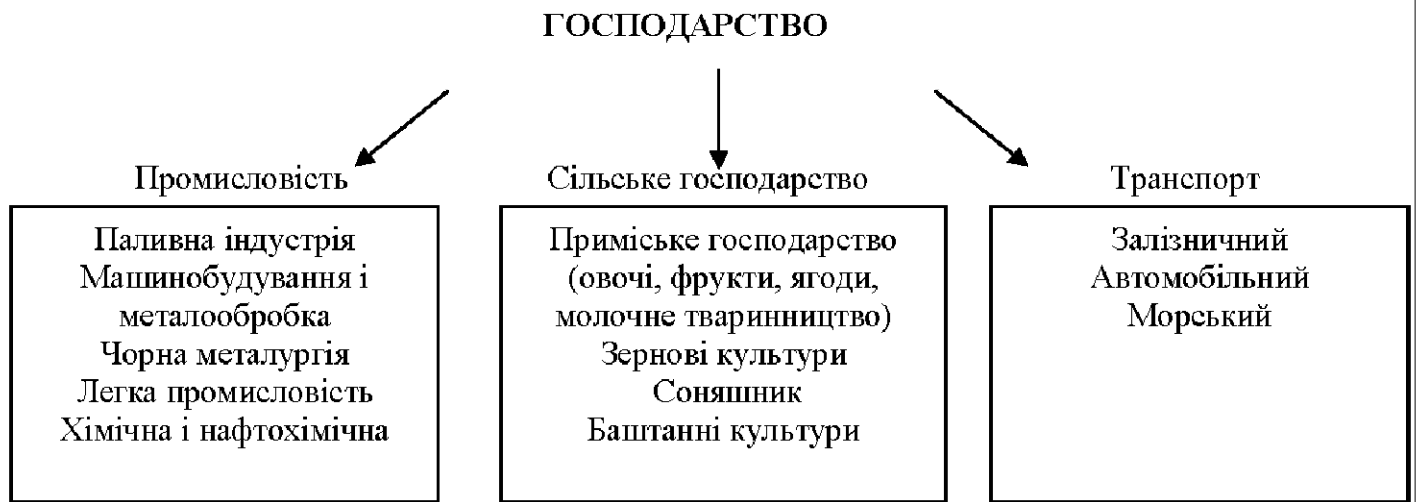

Схема 1. «Галузі спеціалізації Донецького соціально-економічного району».

Учителеві під час пояснення варто підкреслити, що галузі спеціалізації становлять ядро господарства району. Крім них функціонують допоміжні галузі.

Аналіз господарства теж необхідно поєднувати з самостійною роботою учнів з тематичними картами атласу, з текстовим і позатекстовим матеріалом підручника, матеріалами засобів масової інформації, з використанням новітніх інформаційних технологій. При цьому школярі, використовуючи дослідницький метод навчання, ознайомляться з структурою та розміщенням виробництва на території Донецького соціально-економічного району, з наявністю великих промислових вузлів і центрів окремих галузей спеціалізації району, з'ясують закономірності їх функціонування і розвитку.

Для ознайомлення з характеристикою великих міст, виявлення проблем та головних напрямів і перспектив розвитку Донецького соціально-економічного району, доцільно школярам заслухати на уроці у вигляді реферативних повідомлень заздалегідь підготовлені індивідуальні науково-дослідні завдання окремих учнів і коротко занотувати їх у зошиті.

Висновки. Звичайно, що нами висвітлена лише частина цих форм самостійної роботи, які складають пізнавальну творчу діяльність учнів і формують чи розвивають вміння працювати з різними джерелами знань.

Творчу особистість, яка так необхідна нашому суспільству сьогодні, ми виховуємо лише при умові, що кожен учень на уроці буде не вільним слухачем, а активним учасником навчально-виховного процесу, відповідно до своїх індивідуальних та інтелектуальних можливостей.

Література:

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. – К.: Рад. школа, 1981. – 206 с.
2. Зоренко И.С. Дидактические условия организации самостоятельной учебной работы школьников: Дис. ... канд. пед. наук. – Кривой Рог, 1997. – 181 с.
3. Ковальова А.П. Самостійна робота як засіб залучення учнів до пошукової діяльності // Географія і сучасність. – 1999. – Вип. 2. – С. 179-184.
4. Коринская В.А. Самостоятельные работы учащихся по географии материков: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1983. – 128 с.
5. Коротяев Б.И. Учение – процесс творческий. Из опыта работы: кн для учителя. – 2-е изд., доп. и испр. – М.: Просвещение, 1989. – 153 с.
6. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.

7. Лемекіна Г. Самостійна робота учнів у процесі вивчення географії // Рідна школа. – 2003. – № 5. – С. 19-22.
8. Медведєва М. Самостійна робота і самостійна діяльність учнів під час вивчення географії України // Географія та основи економіки в школі. – 1996. – №1. – С. 18-20.
9. Мірошник С. Проблема формування творчої самостійної діяльності учнів у педагогічній науці // Світло. – № 1. – 2003. – С. 10-13.
10. Руссо Ж.-Ж. Еміль или о воспитании. Пер. с франц. М.А.Энгельгардт. С-Пб.: Изд. газ. «Школа и жизнь», 1912. – 289 с.
11. Трубачова С. Організація самостійної роботи в процесі засвоєння нових знань // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 89-95.
12. Філософія: Підручник / За заг. ред. М.І. Горлача, В.Г.Кременя, В.В.Рибалка. – Київ-Харків: Консум. – 2000. – 672 с.

Summary:

In the article the actuality of problem of bringing of students in to independent cognition on the lessons of economic and social geography of Ukraine opens up, methodical features of preparation and conducting of different types of independent work.

УДК 338.46:91(338.46)

Мирослав БІЛЕЦЬКИЙ

СТРУКТУРА І ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ СПЕЦКУРСУ „ГЕОГРАФІЯ СФЕРИ ПОСЛУГ”

До сфери послуг (СП) належать заклади, установи, підприємства, що виконують специфічні суспільні функції, безпосередньо спрямовані на задоволення особистих матеріальних і духовних потреб людей (населення) з метою підвищити їхній життєвий рівень.

Починаючи з 2000 р., до СП входять підприємства, головним видом діяльності яких є надання послуг як населенню, так і іншим споживачам. Так, згідно з Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД) до СП належать також послуги, пов'язані з сільським, лісовим, рибним господарствами, мисливством, добувною і обробною промисловістю, виробництвом та розподілом електроенергії, газу і води, будівництвом, оптовою та роздрібною торгівлею, транспортом, зв'язком, державним управлінням, фінансовою, екстериторіальною діяльністю тощо.

Незважаючи на те, що понині немає загальноприйнятої (єдиної) класифікації СП, ми дотримуємося функціонального групування галузей (видів діяльності), які задовольняють потреби населення у певному виді послуг.

СП в останні роки набула досить-таки динамічного розвитку. Найвищі темпи росту з реалізації послуг у сфері інформатизації, відпочинку, розваг, культури та спорту, транспорту. Вагома частка послуг реалізованих населенню у загальному обсязі послуг належить сфері освіти, індивідуальних послуг, готелів, технічного обслуговування та ремонту машин, туристичних агентств, операцій з нерухомістю, фотографії, охорони здоров'я, пошти та зв'язку.

З 70-х років ХХ ст. у вузах Києва, Одеси, Харкова, Львова та ін. міст на географічних факультетах студенти спеціальності „Економічна і соціальна географія” вивчають дисципліну (спецкурс) „Географія сфери послуг”. Помітний внесок у написанні навчальних посібників з географії сфери обслуговування, СП, розділів у посібниках, присвячених соціальному комплексу, соціальній географії зробили Куценко В. І., Юрківський В. М., Толчієв О. Г., Любіцева О. О., Шевчук Л. Т., Чернюк Л. Г., Клиновий Д. В. та ін.

Представлена нами робоча навчальна програма з курсу „Географія сфери послуг” (ГСП) охоплює 14 лекційних та сім практично-семінарських тем. Лекційні теми складаються з двох частин: теоретичні основи географії СП, географія галузевих і міжгалузевих комплексів СП. В частині першій висвітлюються такі теми: „Об'єкт, предмет, мета, завдання, структура, функції і актуальність вивчення дисципліни”, „Формування поняттєво-термінологічного апарату географії СП”, „Закони, закономірності, чинники і принципи розвитку і територіальної організації СП”, „Попит на послуги”, „Географія СП і географія населення”.

В частині другій розглядаються наступні теми: „Географія соціально-побутового (матеріально-побутового) комплексу” і його підкомплексів: „Географія житлово-комунального і готельного